

Les coses que va dir la rosa al pebre. Sobre un exemple lul·lià llegit per Rubén Darío

Noemí Montetes-Mairal
Joan Santanach

El novembre de 1906 Rubén Darío, probablement aconsellat pel seu amic Gabriel Alomar, va visitar Mallorca per primera vegada.¹ S'hi va quedar fins al març de 1907. Alguns anys més tard, el 1913, hi va tornar, per bé que en unes circumstàncies vitals molt diferents, cansat i malalt. La visita de 1906-1907, en canvi, va coincidir amb un moment de plenitud literària, quan el poeta nicaragüenc ja havia publicat alguns dels seus llibres més remarcables, i en què el seu prestigi es trobava en un punt àlgid. No és gens sorprenent que fos entusiàsticament rebut, acollit i obsequiat per la intel·lectualitat illenca.

Mallorca, a més d'un indret on trobar una certa pau, després d'uns anys intensos a París, era així mateix el lloc on havia nascut Ramon Llull. Darío l'havia citat diverses vegades en els seus textos, fent-se ressò de la seva fama com a pensador o bé interessant-se per aspectes de la seva biografia. El novembre del 1906, quan va arribar a l'illa, va coincidir amb un moment d'eufòria lul·liana. Just llavors acabava d'aparèixer el primer volum de les ambiciosos *Obres originals de Ramon Llull*, impulsades per la Comissió Editora Lul·liana, que pretenia publicar el conjunt de la seva obra en català, i que de fet ja s'havia fet càrrec de completar i relligar els fascicles que Jeroni Rosselló havia imprès entre els anys 1886 i 1892.² El mateix Rubén Darío es feia ressò d'aquesta activitat lul·liana en la VI part de les "Dilucidacions" amb què s'obre *El canto errante*. Hi afirmava, amb reivindicació hispànica inclosa, que

*Se está ahora, editorialmente —en Palma de Mallorca—, desenterrando de sus cenizas a un Lulio. ¿Creéis que este fénix resucitado contenga menos que lo que puede dar a la percepción filosófica de hoy cualquiera de los reporters usuales en las cátedras periodísticas y más o menos sorbónicas del día?*³

Aquest no és l'únic esment que Darío fa a Ramon Llull al poemari. Torna a referir-s'hi en dues

composicions, totes dues escrites aquell hivern a Mallorca: en l'extensa *Epístola* a la senyora de Leopoldo Lugones —composta a Anvers, Buenos Aires i París, i enllestida a l'illa— i en la poesia que la segueix, *A Rémy de Gourmont*.⁴

Les parts IV-VI de l'*Epístola* reflecteixen algunes de les impressions fruit de l'estada a Mallorca, i el record de Llull hi té un paper destacat. Parlant d'aquest extens poema, no és sobrer remarcar que, segons l'edició que manegem de la poesia de Rubén Darío, varia el nombre de versos que el componen. Se'n feia ressò Gabriel Alomar en una de les seves cròniques a *El Imparcial*. En alguns d'aquests versos "perduts" Rubén feia referència igualment a Llull.⁵ Sigui com sigui, entre els passatges que li dedica, i que consten a totes les edicions, ens interessa el següent:

*A veces me detengo en la plaza de abastos
como si respirase soplos de vientos vastos,
como si se me entrase con el respiro el mundo.
Estoy ante la casa en que nació Raimundo
Lulio. Y en ese instante mi recuerdo me cuenta
las cosas que le dijo la Rosa a la Pimienta...
¡Oh, cómo yo diría el sublime destierro
y la lucha y la gloria del mallorquín de hierro!
¡Oh, cómo cantaría en un carmen sonoro
la vida, el alma, el numen, del mallorquín de oro!
De los hondos espíritus es de mis preferidos.
Sus robles filosóficos están llenos de nidos
de ruiseñor. Es otro y es hermano del Dante.
¡Cuántas veces pensara su verbo de diamante
delante la Sorbona vieja del París sabio!
Cuántas veces he visto su infolio y su astrolabio
en una bruma vaga de ensueño, y ¡cuántas veces
le oí hablar a los árabes cual Antonio a los peces,
en un imaginar de pretéritas cosas
que por ser tan antiguas se sienten tan hermosas!
(v. 133-152)*

L'èmfasi es fa, com d'altra banda és habitual, en la figura i la biografia de l'escriptor mallorquí. En general, no específicament en Rubén Darío, trobem

moltes més referències a Ramon Llull com a personatge històric singular, o fins i tot llegendari, que no pas producte de la lectura dels seus textos. Ni tan sols el *Llibre d'Amic e Amat* aconsegueix pal·liar aquest desequilibri. Per això és especialment remarkable que Darío afirmés, davant de la casa en la qual suposadament hauria nascut Llull, que en aquell indret havia evocat "las cosas que le dijo la Rosa a la Pimienta" (v. 138). Aquest vers tan peculiar fa referència a un dels exemples que l'escriptor mallorquí va incloure en l'*Arbre exemplifical*, en el qual relata una discussió entre els dos vegetals, convenientment personificats.

L'*Arbre exemplifical* és un dels setze arbres, o parts, que conformen l'*Arbre de ciència*. Es tracta, sense cap mena de dubte, del més literari i original de tots. Els primers catorze arbres d'aquesta enciclopèdia estan dedicats a aspectes que configuraven la comprensió medieval del món, des dels quatre elements (*Arbre elemental*), la vida vegetal (*Arbre vegetal*), la sensual o vinculada als sentits (*Arbre sensual*), i així va ascendint progressivament pels diversos ordres de la realitat i de la societat humana fins al tretzè arbre, el *De Jesucrist*, i al catorzè, el *Divinal*, dedicat a Déu. Els dos últims arbres, l'*Arbre exemplifical* i l'*Arbre qüestionar*, en canvi, tenen una funció que podríem qualificar d'instrumental, perquè no inclouen nova matèria, sinó que recuperen la dels arbres precedents. En el cas del segon, es formulen preguntes i respostes destinades a facilitar la memorització i a avaluar el grau d'adquisició dels continguts pel lector. En l'*Arbre exemplifical*, per la seva part, Llull hi recull desenes de breus narracions de contingut normalment moral, basades en la matèria enciclopèdica dels arbres precedents. Es tracta de la transformació de la ciència en literatura, segons ho va qualificar Robert Pring-Millja fa uns quants anys.⁶

Per les pàgines de l'*Arbre de ciència* circulen cireres fines i lluents que es riuen d'una fosca i arrugada garrofa, conflictes entre el dia i la nit i entre el foc i l'aigua, competicions en què el cercle, el quadrat i el triangle opten a un mateix premi, en el que és una deliciosa i desconcertant represa del judici de Paris, i tota mena d'altres circumstàncies peculiars, entre les quals, evidentment, la discussió que Rubén Darío recordava entre la rosa i el pebre.

No sabem del cert en quina versió de l'*Arbre de ciència* va llegir Rubén Darío el relat. No sembla gaire probable que hagués tingut accés a la versió original en català. En aquesta llengua no va ser imprès fins als anys 1917-1926,⁷ i l'únic manuscrit català de l'obra localitzat a Mallorca, en mans priva-

des, va acabar per aquelles dates en poder d'un antiquari de Barcelona, i aviat se'n va perdre la pista.⁸ Ara bé, l'obra s'havia imprès en llatí en diverses ocasions, i també en castellà. Segurament va ser aquesta última versió la que Darío va llegir, ja fos en la traducció d'Alonso de Zepeda impresa a Brussel·les durant els anys 1663 i 1664, o bé, més aviat, en l'*Árbol de los ejemplos de la ciencia* aparegut a Madrid el 1873 dins del volum *Obras escogidas de filósofos*.⁹

L'exemple complet de la disputa entre la rosa i el pebre, que forma part del primer apartat de l'*Arbre exemplifical*, "De les arrels", és el següent:¹⁰

La rosa e el pebre parlaven del foc e de l'aigua, e la rosa lloava l'aigua per ço car multiplicava bonea de moltes parts ajustant una part amb altra, per ço que bonea fos gran en l'aigua; e lo pebre lloava lo foc en quant departia bonea en moltes parts, per ço que sots lo seu genre moltes substàncies sien bones. Tant estegren lo pebre e la rosa en aquestes paraules, que gran batalla fo enfre ells; car lo pebre deïa que més val aquella substància qui es dóna a molts, que aquella qui es restreny e moltes coses ajusta en si mateixa, de les quals moltes substàncies han fretura; e la rosa deïa lo contrari. E sobre açò la rosa e el pebre vengren a jutjament a la secor per ço car era qualitat d'ambdós; mes la secor s'excusà, e dix que no volia ésser jutge, dient aquestes paraules:

—Reconta's que un rei donà jutge a dos cavallers qui contrastaven d'un castell, e aquell cavaller qui no havia bon dret en lo castell donà mil florins al jutge per ço que jutjàs per ell; e el cavaller qui bon dret havia en lo castell, donà al jutge cent florins per ço que jutjàs per ell; e per ço lo jutge fo més de la part dels mil florins que dels cent, e falsament jutjà lo castell a aquell de qui no devia ésser.

Per què ella, qui era més de la part de la rosa que del pebre, no volia ésser jutge.

—Esdevenc-se que el rei sabé que el jutge havia preses mil florins d'aquell cavaller a qui havia jutjat lo castell, e cent d'aquell de qui devia ésser lo castell; e adoncs lo rei féu venir los cavallers en son consell, al qual demanà si coneixia la natura per raó de la qual un cavaller havia donats mil florins de servei e l'altre cent tan solament, "com sia ço que els cavallers sien eguals en riquesa". En lo consell del rei havia un home savi antic, e dix que presumpció era que aquell cavaller qui no havia dats mes cent florins, havia dret en lo castell; e la raó està en ço car aquell qui ha bon dret plany pus forment la messiò que fa en lo plet, que aquell qui no ha bon dret, lo qual despèn volenter per ço que pusca guanyar ço que no és seu. E adoncs lo rei féu ordenament en sa terra que d'aquell qui daria més de servei al jutge hagués hom mala presumpció, e d'aquell qui li daria menys, bona.

La indesxifrable, si més no aparentment, discussió entre la rosa i el pebre adquireix més sentit si la llegim en el marc de la teoria medieval dels quatre elements, en bona part dependent de les consideracions que Aristòtil havia deixat escrites sobre la qüestió. D'acord amb aquest plantejament, tots els cossos materials situats sota l'esfera de la lluna estarien compostos per foc, aire, aigua i terra. Els quatre elements, en canvi, no tindrien cap presència més enllà, ni a la lluna ni a la resta de planetes —el sol inclòs— que es considerava que giraven al voltant de la terra. Això explicaria la seva aparent immutabilitat, tan allunyada de la generació i la corrupció constants a què estaven sotmesos els cossos elementats.

Respecte a aquests cossos, els localitzats sota l'esfera de la lluna, es considerava que els elements no hi podien existir de forma simple, sinó necessàriament composta. És un aspecte bàsic per comprendre el moviment constant, de generació i corrupció, en què es troba el món elementat. Tots els cossos, doncs, participaven necessàriament dels quatre elements, fos quina fos la seva naturalesa, i es veien, en conseqüència, condicionats per les tendències pròpies dels elements. En aquest sentit, el més destacable és que estaven sotmesos a un doble moviment. D'entrada, els elements, que evitaven la simplicitat pròpia, tendien a agrupar-se entre ells. Era gràcies a aquest procés de composició que es produïa la generació dels cossos. L'existència composta dels quatre elements en un mateix cos, però, convertia la tendència a l'atracció inicial en un moviment contrari, de rebuig i disgregació, que al seu torn duia cap a la corrupció dels cossos terrestres, i, per tant, en el cas dels éssers vius, cap a la mort.

L'afirmació que els quatre elements eren presents en tots els cossos elementats no implicava de cap de les maneres que hi haguessin de ser amb una mateixa proporció. Ben al contrari: el grau de participació dels elements en cada cos variava substancialment, segons quina fos la naturalesa de la criatura, de manera que també variava el seu grau d'identificació amb cadascun dels elements. Així, la rosa estava composta en un grau superior per aigua, mentre que el foc hi tenia una presència molt més residual, just al contrari del pebre, en què el foc imperava clarament. La medicina medieval va arribar a establir numèricament el grau en què els elements eren presents en els cossos. Llull mateix, parlant de les plantes, i fent referència explícita al pebre, ho explica al final de l'*Arbre vegetal*:

Cascun dels elements ha quatre espècies de plantes on ell senyoreja sobre les altres ele-

*ments; així com lo foc, qui senyoreja en lo pebre e l'all, qui són en quart grau de calor; e en terç de secor; e en segon d'humiditat, e en primer de fredor. [...] E açò mateix dels altres elements; car cascú ha quatre espècies de plantes gradades les unes sobre les altres, segons que en les quatre espècies damunt dites significat havem.*¹¹

En l'exemple de l'*Arbre exemplifical* que va cridar l'atenció de Rubén Darío, la rosa defensa l'efecte de l'aigua, que acumula la bondat, com a preferible, mentre que el pebre reivindica l'efecte contrari del foc, que la distribueix. Llull explica aquestes natures oposades dels dos elements en un altre pasatge de l'*Arbre vegetal*. Hi llegim que

*aquest reteniment se fa més per l'aigua que per altre element, per ço com l'aigua ha natura de restrènyer les coses; e per açò la potència digestiva és de les condicions majorment del foc, per ço que escamp les parts que la retentiva reté per l'aigua.*¹²

Hi torna a fer referència en un dels proverbis del tronc elemental, dins del mateix *Arbre exemplifical*, on llegim que "Dix l'aigua que ella era sàvia per ço car ajusta moltes coses, e el foc dix que ell era liberal per ço car dava moltes coses".¹³

Davant la impossibilitat d'arribar a un acord sobre quin dels dos efectes és millor, el de l'aigua o el del foc, la rosa i el pebre demanen a la secor que actui com a jutge. Però la secor se n'excusa. I és que aquesta darrera personificació és una de les qualitats que afavoreixen la combinació dels elements en els cossos materials, juntament amb la humitat, l'escalfor i la fredor, d'acord amb la teoria dels quatre elements assumida per Llull. I si la secor, que és la qualitat pròpia de la terra, es troba en un grau superior en la rosa que no pas en el pebre, on qui senyoreja és la calor, qualitat pròpia del foc, la secor tem esdevenir parcial a favor de la flor. És per això que no es considera competent per emetre sentència, i justifica la seva decisió amb un nou exemple, aquesta vegada netament moral, sobre les dificultats de jutjar rectament i de manera desinteressada entre dues parts.

El sentit de l'exemple i les seves implicacions, són francament complexos i encara més si no es disposa de les claus interpretatives que hem exposat. En aquest sentit, no deixa de ser una mica desconcertant imaginar-se Rubén Darío, a la darrereria de l'any 1906, passejant pels carrers de Palma i recordant la defensa que la rosa feia davant del pebre de la capacitat de l'aigua de multiplicar la bondat unint diverses parts. Gabriel Alomar, a la crònica que hem

esmentat d'*El Imparcial*, en què parlava dels versos omesos a l'*Epístola*, elogiava "la prodigiosa intenció con que Darío sintió al gran filósofo medieval sin haberlo jamás leído" —la cursiva és original. La segona part de l'afirmació és sens dubte abusiva. El que pretenia Alomar, molt probablement, era polemitzar amb els saberuts lul·listes mallorquins, que malgrat tots els seus estudis no haurien assolit un coneixement de Llull tan profund com el que ell atribuïa a Darío. D'aquí a afirmar, però, que aquest no l'havia arribat a llegir mai, hi ha una gran diferència.

De ben segur que les lectures de Darío no eren equiparables a les dels membres de la Comissió Lul·liana, però el vers que hem comentat, i també alguna altra citació del *Llibre d'Amic e Amat* que es pot espigolar en la novel·la *La isla de oro* (1907), evidencien que l'afirmació d'Alomar és excessiva i, en el fons, injusta amb el mateix Darío. El 1906 el poeta nicaragüenc havia llegit Ramon Llull, i hi ha testimonis que el 1913 va tornar a submergir-se en la seva lectura. Ara bé, en el cas de la discussió de la rosa i el pebre és ben probable que Rubén Darío s'interessés molt més pel diàleg, tan sorprenent, que Llull hi establiria, que no pas pel contingut científic medieval que articulava la discussió entre els dos vegetals personificats. Si s'hi va sentir atret, degué ser molt més pel joc literari i estètic que Llull hi plantejava, que no pas per les subtilitats de la teoria dels quatre elements.

Notes

1. Per a la relació de Rubén Darío amb Mallorca, vegeu, entre d'altres, DIEZ-CANEDO (1983), BATLLORI (1983), POLIDORI (1968), FERNÁNDEZ (2001), MONTETES-MARIAL i SANTANACH (2006).
2. Entre els anys 1901 i 1903, la Comissió va publicar quatre toms, en tres volums, amb materials preparats per Jeroni Rosselló. Per al context lul·lià de Mallorca en aquell moment, amb una atenció especial a les edicions, vegeu SANTANACH (en premsa).
3. DARÍO, 1985, p. 306.
4. Aquest poema, en què estableix un seguit de paral·lelismes entre el seu amic Rémy de Gourmont i Ramon Llull, s'inicia amb els versos següents: "Desde Palma de Mallorca, / en donde Lulio nació, / te dirijo este romance / ¡oh Remigio de Gourmont!" (DARÍO, 1985, p. 349-350). Darío parla de l'escriptor francès en altres llocs. Li dedica un capítol dins el seu volum miscel·lani *Opiniones*, publicat mesos abans que *El canto errante*, on el torna a relacionar amb Llull: "Me creí estar en casa de un Erasmo, que fuese un Pascal, que fuese un Lulio" (DARÍO, 1906, p. 169).
5. A bona part de les edicions de l'*Epístola* manquen, sorprenentment, divuit versos respecte a la primera versió del poema, publicada el 7 de gener de 1907 a *Los Lunes de El Imparcial* (vegeu Ernesto MEJÍA a DARÍO, 1985, p. LXXIX). Enrique Díez-Canedo (1983) coincidia amb Gabriel Alomar

a l'hora de considerar-los "una merma inexplicable", i reclamava, sense gaire èxit, la reincorporació dels versos oblidats en edicions posteriors.

6. PRING-MILL (1976); per a una lectura de conjunt i actualitzada d'*Arbre de ciència*, vegeu DOMÍNGUEZ *et al.* (2002).
7. Cap als anys 1886 i 1887, Jeroni Rosselló va iniciar-ne la publicació en fascicles, però possiblement no va arribar a imprimir cap quadern de l'*Arbre exemplifical*; no ens consta, si més no, que se n'hagi conservat cap.
8. Vegeu el que en deia, l'any 1917, Salvador Galmés en LLULL (1917-1926, I, p. XVII-XVIII).
9. Vegeu *Obras escogidas de filósofos*, Madrid, Librería de los Sucesores de Hernando, 1873, p. 105.
10. Vegeu LLULL (1957-1960, I, p. 802), pel qual citem, com també LLULL (1917-1926, II, § 10, p. 349-350).
11. Cap. VII: "Del fruit de l'arbre vegetal" (LLULL, 1957-1960, I, p. 594).
12. El passatge forma part de l'apartat 2 del cap. III: "De les branques", de l'*Arbre vegetal* (LLULL, 1957-1960, I, p. 591).
13. Cap. II: "Del tronc de l'Arbre exemplifical", apartat 1 (LLULL, 1957-1960, I, p. 805).

Bibliografia

- BATLLORI, M. "Rubén Darío a Catalunya i Mallorca". A: *Vuit segles de cultura catalana a Europa*. Barcelona: Edicions 62, 1958 [1983], p. 187-192.
- DARÍO, R. *Opiniones*. Madrid: Librería de Fernando Fé, 1906.
- DARÍO, R. *Poesía*. Caracas: Biblioteca Ayacucho, 1985.
- DIEZ-CANEDO, E. "Una digresión de Alomar y unos versos de Darío". A: *Letras de América: Estudios sobre las literaturas continentales*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1983, p. 80-83.
- DOMÍNGUEZ *et al.* *Arbor Scientiae: der Baum des Wissens von Ramon Lull. Akten des Internationalen Kongresses aus Anlass des 40-jährigen Jubiläums des Raimundus-Lullus-Instituts der Universität Freiburg i Br.* Turnhout: Brepols, 2002.
- FERNÁNDEZ RIPOLL, L. "Los viajes de Rubén Darío a Mallorca". Dins: DARÍO, R. *La isla de oro: El oro de Mallorca*. Palma de Mallorca: Juan José de Olañeta, 2001. p. 19-171.
- LLULL, R. *Arbre de sciencia, escrit a la ciutat de Roma l'any MCLXXXV*. Palma: Comissió Editora Lul·liana: Diputació Provincial de Balears: >; Institut d'Estudis Catalans, 1917-1926.
- LLULL, R. *Obres essencials*. Barcelona: Selecta, 1957-1960.
- MONTETES-MARIAL, N.; SANTANACH, J. "Llull en Darío: ¿una pasión vieja?". A: *Cuadernos Hispanoamericanos*, núm. 796 (octubre 2016), p. 32-47
- OLIVER BELMÁS, A. *Este otro Rubén Darío*. Madrid: Aguilar, 1968.
- POLIDORI, E. "Rubén Darío en Mallorca". A: *Actas del Tercer Congreso Internacional de Hispanistas*. Mèxic: [el Congreso], 1968, p. 695-713.
- PRING-MILL, R. D. F. "Els "recontaments" de l'*Arbre exemplifical* de Ramon Llull: la transmutació de la ciència en literatura". A: *Actes del Tercer Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Oxford: Dolphin, 1976, p. 311-323.
- SANTANACH, J. "De Jeroni Rosselló a Salvador Galmés, passant per Mateu Obrador: un segle de publicacions lul·lianes a Mallorca (1859-1950)". A: *Estudis Romànics* (en premsa).